

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی تطبیقی

رساله الغفران معری و جاویدنامه اقبال لاهوری

استاد راهنما:

دکتر حیدر محلاتی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا نبی‌لو

نگارنده:

طیبه عباسی

بهار ۱۳۹۰

تقدیم به:

آنان که هر گامشان تلاشی است جهت اعتلای مقام بشریت و هر لحظه شان کوششی است جهت جلای فرزندان این مرز و بوم.

تقدیم به استاد بزرگوارم که آئینه‌ی فضل و کمال و دریایی بی‌کران از خوبی و بزرگی است جناب آقای دکتر حیدر محلاتی.

تقدیم به پسر عزیزم که هنگام تحصیل من در تاریکی شب که همه‌ی فرزندان را خوابی آرام ربوده بود در دنیای خیال خود داستان مرا می‌گرفت و از دلنگی‌ها و آرزوهایش برایم سخن می‌گفت.

و به دختر خوبم که هر شب ماه مهربان با پرتو نورانی‌اش بوسه‌ای بر لبان او می‌کاشت و برایش قصه‌ای شنیدنی از افتخارات مرز و بوم و اجدادش زمزمه می‌کرد.

و به همسر بزرگوارم سرچشمه‌ی بزرگی که همواره بیشتر از گذشته مرا مدیون الطاف خود نموده و مشکلات را به جان خریده، تا امکان کسب اندکی از دریای لایتناهی علم برای این حقیر فراهم گردد.

تقدیر و تشکر

سپاس از اساتید بزرگواری که طنین اهورایی اندیشه‌شان مرا غرق در قاصدک‌های سرشار از پیام اندیشه‌شان نمود و کلاس درس را به شعر ماندگار عشق تبدیل کرد. به ویژه استاد بزرگوار جناب آقای دکتر حیدر محلاتی که با بزرگواری راهنمایی این پایان‌نامه را پذیرفتند و با راهنمایی‌های ارزنده و بی‌شائبه‌شان مرا یاری کردند و تشکر فراوان می‌نمایم از جناب آقای دکتر علیرضا نبی‌لو مشاور محترم که در تمام مراحل پژوهش با نهایت بزرگواری از هیچ تلاشی جهت انجام هرچه بهتر این تحقیق دریغ نفرمودند.

و به حکم ادب لازم می‌دانم از اساتید بزرگواریم در طول تحصیل به ویژه از جناب آقای دکتر نادر نظام‌طهرانی، جناب آقای دکتر شیروی و جناب آقای دکتر مولائی‌نیا خالصانه‌ترین سپاس‌ها را به جای آورم.

و نیز تشکر می‌کنم از مادر مهربان و خواهر عزیزم که در غیاب من هرازگاهی دیدگان حقیرمان پذیرای قدوم مبارکشان جهت اداره امور منزل بود.

چکیده

الغفران یک سفرنامه تخیلی به دنیای پس از مرگ با محوریت انتقاد از اوضاع معاصر پدید آورنده‌ی خود می‌باشد. این اثر سرچشمه‌ی الهام آفرینش آثار بزرگی همانند «جاوید نامه» توسط اقبال لاهوری به شمار می‌آید. جاوید نامه این شاهکار ادبی به اندازه‌ای برای خالق خود مهم بوده، که آن را کم‌دی الهی شرق نامیده است. این دو در گروه آثار بزرگ جهان در آمده و نگارنده‌ی این تحقیق پس از یک مطالعه‌ی گسترده با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مقایسه‌ی سبک، محتوا، ساختار و در پایان با یک نگاه فرامتنی به دو داستان به شباهت‌ها و تفاوت‌های مهمی از دو اثر دست یافته است. دو داستان علاوه بر اشتراک در موضوعاتی از قبیل بهشت، شکنجه‌گاه، شعر، زن، عقل، تهی‌ی ابزار جهت ادامه‌ی مسیر، حضور خداوند و بهره‌گیری از یک الگوی باستانی که هر یک ایجاد کشش فوق‌العاده‌ای به سمت داستان می‌نمایند در انجام خویشکاری‌های جذّاب چهل و چهارگانه، اعتقاد به وجود یک ابر یاریگر، اعتقاد به وجود یک پادشاه دهنده و نیز در ساختار و هدف که اصلاح و تغییر جامعه‌ی معاصر آنهاست به هم نزدیک شده‌اند. سفر مسافر رسالة الغفران بی‌بازگشت است و پادشاه آن ماندگاری و برخوردار از نعمت‌های بهشتی است ولی پادشاه مسافر جاوید نامه جاودانگی و همراهی مردم با وی است. این پادشاه با درخواست مسافر و برگشتن از سفر به او داده می‌شود. شباهت دیگر دو داستان تأثیرپذیری آنها از اوضاع معاصرشان است و این امر موجب استقلال آنها شده است. تأثیرپذیری از محیط موجب شده، بصیرت معرّی در یک نگاه انتقادی با نفی اوضاع موجود در متن داستان و با پرداختن به زندگی دنیوی و اخروی تبلور یابد اما انتقاد اقبال از شرایط جامعه با پرداختن به امور اساسی زندگی دنیایی انسان با معرّفی یک جامعه‌ی آرمانی شکل یافته است.

کلمات کلیدی: رسالة الغفران، جاوید نامه، ادبیات تطبیقی، ساختار.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۲	اهداف پژوهش.....
۳	پیشینه‌ی تحقیق.....
۳	جنبه‌ی نوآوری و ابتکاری بودن طرح.....
۳	سؤال‌های اصلی تحقیق.....
۴	فرضیه‌ها.....
۴	ضرورت انجام تحقیق.....
۵	روش تحقیق.....
۵	مطالب کلی پایان‌نامه.....
۵	منابع اصلی.....
۷	فصل اول: بررسی تأثیر اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در زندگی و آثار معری.....
۸	۱-۱- اوضاع عمومی عراق و شام در قرن چهارم و پنجم.....
۸	۱-۱-۱- اوضاع سیاسی.....
۸	۱-۱-۱-۱. پیدایش حکومت اسلامی:.....
۱۰	۱-۱-۱-۲- اوضاع سیاسی شام:.....
۱۴	۱-۲-۱- اوضاع اجتماعی.....
۱۶	۱-۳-۱- اوضاع دینی.....
۱۷	۱-۳-۱-۱. تشیع.....

- ۱۷..... ۱-۳-۲. اهل سنت
- ۱۸..... ۱-۳-۳. معتزله
- ۱۸..... ۱-۳-۴. خوارج
- ۱۹..... ۱-۳-۵. مُرَجِّئَه
- ۱۹..... ۱-۳-۶. متصوّفه
- ۲۰..... ۱-۳-۷. قرامطه
- ۲۱..... ۱-۱-۴. اوضاع علمی - ادبی
- ۲۳..... ۱-۱-۵. ویژگیهای شعر شامی
- ۲۵..... ۱-۲. زندگی نامه
- ۲۵..... ۱-۲-۱. معرفه النعمان
- ۲۹..... ۱-۲-۲. تنوخ
- ۳۰..... ۱-۲-۳. تولّد
- ۳۱..... ۱-۲-۴. وفات
- ۳۲..... ۱-۲-۵. خاندان
- ۳۳..... ۱-۲-۶. تحصیلات
- ۳۵..... ۱-۲-۷. شاگردان ابوالعلاء
- ۳۷..... ۱-۲-۸. مسافرت‌های معرّی
- ۳۷..... ۱-۲-۸-۱. حلب
- ۳۸..... ۱-۲-۸-۲. انطاکیه
- ۳۹..... ۱-۲-۸-۳. لاذقیه و طرابلس
- ۴۲..... ۱-۲-۸-۴. سفر به بغداد
- ۴۶..... ۱-۲-۹-۹. شخصیت علمی معرّی
- ۴۶..... ۱-۲-۹-۱. سبک آثار معرّی

- ۴۷-۲-۹-۲-۱. آثار ابوالعلاء.....
- ۴۷-۱- «سقط الزند»:.....
- ۴۸-۲- «ضوء السقط»:.....
- ۴۸-۳- «الدرعیات»:.....
- ۴۹- شروح سقط الزند:.....
- ۵۰-۴- «لزوم مالایلم»:.....
- ۵۳-۸- الفصول و الغایات:.....
- ۶۵-۳-۱- بازتاب اوضاع معاصر معرّی در ادبیات وی.....
- ۶۵-۱-۳-۱- نگاه خاصّ معرّی به شعر.....
- ۷۰-۲-۳-۱- معرّی و سیاست.....
- ۷۴-۳-۳-۱- معرّی و میهن.....
- ۷۸-۴-۳-۱- معرّی و آسیب شناسی جامعه.....
- ۸۱-۵-۳-۱- عقل.....
- ۸۳-۶-۳-۱- ابوالعلاء و مال اندوزان.....
- ۸۶-۷-۳-۱- مساوات نزد معرّی.....
- ۸۹-۸-۳-۱- جامعه‌ی آرمانی معرّی.....
- ۹۰-۹-۳-۱- معرّی و متصوّفه.....
- ۹۱-۱۰-۳-۱- تناسخ از دیدگاه معرّی.....
- ۹۶- نتیجه‌گیری.....
- فصل دوم: بررسی اوضاع سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی در زندگی و آثار اقبال لاهوری... ۹۸**
- ۹۹-۱-۲- اوضاع عمومی هندوستان.....
- ۹۹-۱-۱-۲- اوضاع سیاسی.....
- ۹۹-۱-۱-۲- ورود اسلام به هند.....

- ۱۰۱ ..... ۲-۱-۱-۲- دول اروپایی در هند
- ۱۰۲ ..... ۳-۱-۱-۲- خیانت پلاسی
- ۱۰۳ ..... ۴-۱-۱-۲- جنگ تیپو سلطان
- ۱۰۴ ..... ۵-۱-۱-۲- انقلاب روغنی
- ۱۰۴ ..... ۶-۱-۱-۲- کنگره‌ی ملی هندوستان
- ۱۰۴ ..... ۷-۱-۱-۲- حزب مسلم لیگ
- ۱۰۵ ..... ۲-۱-۲- اوضاع اجتماعی
- ۱۰۸ ..... ۳-۱-۲- دین
- ۱۰۸ ..... ۱-۳-۱-۲- اسلام
- ۱۰۸ ..... ۱-۱-۳-۱-۲- تشیع
- ۱۰۹ ..... ۲-۱-۳-۱-۲- تسنن
- ۱۰۹ ..... ۲-۳-۱-۲- جنبشهای اصلاحی
- ۱۱۰ ..... ۳-۳-۱-۲- دین الهی اکبر
- ۱۱۰ ..... ۴-۳-۱-۲- سایر جنبشها
- ۱۱۱ ..... ۵-۳-۱-۲- تصوف
- ۱۱۱ ..... ۴-۱-۲- زبان و ادبیات فارسی در هند
- ۱۱۲ ..... ۱-۴-۱-۲- از استیلای محمود غزنوی تا تشکیل سلطنت گورکانیان ...
- ۱۱۲ ..... ۲-۴-۱-۲- از تشکیل سلطنت گورکانیان تا حاکمیت انگلیسیها
- ۱۱۲ ..... ۱-۲-۴-۱-۲- دوران اکبر شاه
- ۱۱۳ ..... ۲-۲-۴-۱-۲- به تخت نشستن جهانگیر تا انحطاط گورکانیان
- ۱۱۳ ..... ۳-۲-۴-۱-۲- انحطاط گورکانیان
- ۱۱۴ ..... ۵-۲-۴-۱-۲- آغاز کمپانی هند شرقی
- ۱۱۵ ..... ۶-۲-۴-۱-۲- واپسین حیات فرهنگی مغول (از ۱۲۲۱ به بعد)

- ۱۱۵ ..... ۲-۱-۴-۲- تألیفات فارسی در هندوستان
- ۱۱۸ ..... ۲-۲- زندگینامه‌ی محمد اقبال لاهوری
- ۱۱۸ ..... ۱-۲-۲- اجداد
- ۱۲۰ ..... ۲-۲-۲- زادگاه اقبال
- ۱۲۱ ..... ۳-۲-۲- پدر اقبال
- ۱۲۲ ..... ۴-۲-۲- حیات اقبال
- ۱۲۲ ..... ۱-۴-۲-۲- تولد
- ۱۲۴ ..... ۲-۴-۲-۲- وفات
- ۱۲۵ ..... ۵-۲-۲- تحصیلات اقبال
- ۱۲۵ ..... ۱-۵-۲-۲- تحصیلات مقدماتی
- ۱۲۶ ..... ۲-۵-۲-۲- دانشگاه
- ۱۲۷ ..... ۳-۵-۲-۲- تحصیل در اروپا
- ۱۲۸ ..... ۶-۲-۲- مسافرتها
- ۱۲۸ ..... ۱-۶-۲-۲- لاهور
- ۱۲۹ ..... ۲-۶-۲-۲- اروپا
- ۱۳۲ ..... ۳-۶-۲-۲- حیدرآباد
- ۱۳۲ ..... ۴-۶-۲-۲- سفر به جنوب هند
- ۱۳۳ ..... ۱-۴-۶-۲-۲- مدراس
- ۱۳۳ ..... ۲-۴-۶-۲-۲- میسور
- ۱۳۳ ..... ۵-۶-۲-۲- دومین کنفرانس میزگرد
- ۱۳۶ ..... ۶-۶-۲-۲- ایتالیا
- ۱۳۷ ..... ۷-۶-۲-۲- مصر
- ۱۳۷ ..... ۸-۶-۲-۲- بیت المقدس

- ۱۳۸ ..... سوّمین کنفرانس میزگرد ۹-۶-۲-۲
- ۱۳۹ ..... پاریس ۹-۶-۲-۲
- ۱۳۹ ..... اسپانیا ۱۰-۶-۲-۲
- ۱۴۰ ..... آثار ۷-۲-۲
- ۱۴۰ ..... آثار منظوم اقبال ۱-۷-۲-۲
- ۱۴۸ ..... آثار منشور اقبال ۲-۷-۲-۲
- ۱۵۳ ..... برخی آثار چاپ نشده‌ی اقبال تا سال ۱۹۴۰ ..... ۳-۷-۲-۲
- ۱۵۵ ..... بازتاب اوضاع معاصر اقبال در اشعار او ۳-۲
- ۱۵۵ ..... نگاه ویژه‌ی اقبال به شعر ۱-۳-۲
- ۱۶۱ ..... انتقاد از مشرقیان ۲-۳-۲
- ۱۶۱ ..... اتحاد و آزادی : ۱-۲-۳-۲
- ۱۶۳ ..... توجه به اسلام راستین : ۲-۲-۳-۲
- ۱۶۴ ..... دعوت به واقع بینی : ۳-۲-۳-۲
- ۱۶۵ ..... خودی ۳-۳-۲
- ۱۶۵ ..... تعریف خودی : ۱-۳-۳-۲
- ۱۶۶ ..... تقویت خودی : ۲-۳-۳-۲
- ۱۶۶ ..... اطاعت : ۱-۲-۳-۳-۲
- ۱۶۶ ..... ضبط نفس ۲-۲-۳-۳-۲
- ۱۶۷ ..... مقام خلافت الهی : ۳-۲-۳-۳-۲
- ۱۶۷ ..... مرد کامل ۳-۳-۳-۲
- ۱۶۸ ..... عوامل مقوم خودی در انسان ۴-۳-۳-۲
- ۱۶۸ ..... دین : ۱-۴-۳-۳-۲
- ۱۶۸ ..... فقر : ۲-۴-۳-۳-۲

- ۱۶۹ ..... ۲-۳-۳-۳-۴-۳- خدمت به انسان :
- ۱۶۹ ..... ۲-۳-۳-۳-۴-۴- اجتناب از تقلید :
- ۱۶۹ ..... ۲-۳-۳-۳-۴-۵- خلاقیت و آفرینندگی :
- ۱۶۹ ..... ۲-۳-۳-۳-۴-۶- آرزو:
- ۱۷۰ ..... ۲-۳-۳-۳-۴-۷- تلاش :
- ۱۷۱ ..... ۲-۳-۳-۳-۵- آسیب شناسی خودی :
- ۱۷۱ ..... ۲-۳-۳-۳-۵-۱- انزوا :
- ۱۷۱ ..... ۲-۳-۳-۳-۵-۲- ضعف و ناتوانی :
- ۱۷۲ ..... ۲-۳-۳-۳-۵-۳- سؤال و طلب :
- ۱۷۲ ..... ۲-۳-۳-۳-۵-۴- نا امیدي :
- ۱۷۳ ..... ۲-۳-۳-۳-۶- عقل و عشق .....
- ۱۷۷ ..... نتیجه گیری.....
- فصل سوم: بررسی تطبیقی رساله الغفران معری و جاویدنامه اقبال لاهوری** ۱۸۰
- ۱۸۱ ..... ۳-۱- ادبیات تطبیقی .....
- ۱۸۱ ..... ۳-۱-۱- تاریخچه‌ی ادبیات تطبیقی .....
- ۱۸۴ ..... ۳-۱-۲- مهم ترین اصول ادبیات تطبیقی بر اساس مکتب فرانسه .....
- ۱۸۵ ..... ۳-۱-۳- اهمیت ادبیات تطبیقی .....
- ۱۸۶ ..... ۳-۲- سفرهای تخیلی .....
- ۱۸۷ ..... ۳-۲-۱- کمدی الهی .....
- ۱۸۸ ..... ۳-۲-۲- بهشت گمشده .....
- ۱۸۹ ..... ۳-۲-۳- سفر به شرق .....
- ۱۸۹ ..... ۳-۲-۴- سیاحت غرب .....
- ۱۹۰ ..... ۳-۲-۵- رستاخیز در دوزخ .....

- ۳-۳- بررسی تطبیقی رساله الغفران و جاویدنامه..... ۱۹۱
- ۳-۳-۱- بررسی سبک دواثر..... ۱۹۱
- ۳-۳-۱-۱- رساله الغفران..... ۱۹۱
- ۳-۳-۱-۱-۱- خلق رساله الغفران..... ۱۹۱
- ۳-۳-۱-۱-۲- نامگذاری الغفران..... ۱۹۲
- ۳-۳-۱-۱-۳- انگیزه‌ی نامه نگاری ابن قارح به معرّی..... ۱۹۳
- ۳-۳-۱-۱-۴- انگیزه‌ی نگارش الغفران..... ۱۹۴
- ۳-۳-۱-۱-۵- خلاصه‌ی نامه‌ی ابن قارح..... ۱۹۵
- ۳-۳-۱-۱-۶- موضوع الغفران..... ۱۹۶
- ۳-۳-۱-۱-۷- چرا بخش اول الغفران در قالب یک سفر تخیلی به آخرت نگاشته شد؟..... ۱۹۷
- ۳-۳-۱-۱-۸- چرا معرّی در الغفران از سبک داستانی و محاوره‌ای استفاده می‌کند؟..... ۱۹۸
- ۳-۳-۱-۱-۹- چرا در سفر تخیلی الغفران مسائل ادبی بیش از هر امر دیگری مورد توجه می‌باشد؟..... ۱۹۸
- ۳-۳-۱-۱-۱۰- ویژگی‌های الغفران..... ۱۹۹
- ۳-۳-۱-۱-۱۱- نثر ابوالعلاء..... ۱۹۹
- ۳-۳-۱-۱-۱۲- سبک الغفران..... ۲۰۰
- ۳-۳-۱-۱-۱۳- صور بیان..... ۲۰۳
- ۳-۳-۱-۱-۱۳-۱- سخن راندن بر زبان زندگان..... ۲۰۳
- ۳-۳-۱-۱-۱۳-۲- تشخیص و تمثیل..... ۲۰۳
- ۳-۳-۱-۱-۱۳-۳- صنایع لفظی..... ۲۰۴
- ۳-۳-۱-۲- جاوید نامه..... ۲۰۵

- ۳-۳-۱-۲-۱- خلق جاویدنامه..... ۲۰۵
- ۳-۳-۱-۲-۲- انگیزه‌ی سرودن جاوید نامه..... ۲۰۷
- ۳-۳-۱-۲-۳- موضوع جاوید نامه..... ۲۰۸
- ۳-۳-۱-۲-۴- سبک جاوید نامه..... ۲۱۰
- ۳-۳-۱-۲-۴- وزن جاوید نامه..... ۲۱۰
- ۳-۳-۱-۲-۴- صنایع لفظی..... ۲۱۲
- ۳-۳-۱-۲-۴- تلمیح..... ۲۱۴
- ۳-۳-۱-۲-۴- هنجار گریزی..... ۲۱۵
- ۳-۳-۱-۲-۵- سبک خاص اقبال..... ۲۱۸
- ۳-۳-۱-۲-۶- همراه و راهنمای اقبال در جاوید نامه..... ۲۱۹
- ۳-۳-۱-۲-۶- صورت:..... ۲۲۰
- ۳-۳-۱-۲-۶- شخصیت:..... ۲۲۰
- ۳-۳-۱-۲-۶- اصطلاحات:..... ۲۲۱
- ۳-۳-۱-۲-۶- معانی:..... ۲۲۲
- ۳-۳-۱-۳- سرچشمه های الهام..... ۲۲۴
- ۳-۳-۱-۳-۱- منابع الهام رساله الغفران..... ۲۲۴
- ۳-۳-۱-۳-۱- قرآن..... ۲۲۴
- ۳-۳-۱-۳-۲- اشعار جاهلی..... ۲۲۵
- ۳-۳-۱-۳-۳- جامعه‌ی عمومی اسلامی..... ۲۲۵
- ۳-۳-۱-۳-۴- افسانه ها..... ۲۲۶
- ۳-۳-۱-۳-۵- خرافات- واقعیات..... ۲۲۶
- ۳-۳-۱-۳-۲- منابع الهام جاوید نامه..... ۲۲۷
- ۳-۳-۱-۲-۳- تاریخ..... ۲۲۷

- ۲۲۸ ..... اعمال دینی ۳-۳-۱-۲-۲-۲-۲
- ۲۲۸ ..... افسانه های آریائی ۳-۳-۱-۲-۳-۳
- ۲۲۹ ..... واقعیت های معاصر ۳-۳-۱-۲-۳-۴
- ۲۲۹ ..... قرآن کریم ۳-۳-۱-۲-۳-۵
- ۲۳۰ ..... اشعار شاعران فارسی زبان ۳-۳-۱-۲-۳-۶
- ۲۳۲ ..... تأثیر پذیری جاوید نامه از الغفران ۳-۳-۱-۴-۴
- ۲۳۲ ..... خلق یک اثر شبیه رساله الغفران ۳-۳-۱-۴-۱
- ۲۳۳ ..... آشنایی اقبال با معری ۳-۳-۱-۴-۲
- ۲۳۵ ..... بررسی محتوایی ۳-۳-۲-۳-۲
- ۲۳۵ ..... قدرت یابی - شفاعت ۳-۳-۲-۱-۱
- ۲۳۵ ..... شفاعت یافتن ۳-۳-۲-۱-۱
- ۲۳۹ ..... معرفت و قدرت یابی ۳-۳-۲-۱-۲
- ۲۴۳ ..... شعر ۳-۳-۲-۲-۲
- ۲۴۳ ..... شعر در رساله الغفران ۳-۳-۲-۲-۱
- ۲۴۷ ..... شعر در جاوید نامه ۳-۳-۲-۲-۲
- ۲۴۹ ..... شکنجه گاه ۳-۳-۲-۳-۳
- ۲۴۹ ..... جهنم ۳-۳-۲-۳-۱
- ۲۵۳ ..... زحل ۳-۳-۲-۳-۲
- ۲۵۸ ..... زن ۳-۳-۲-۴-۴
- ۲۵۸ ..... الغفران زن در ۳-۳-۲-۴-۱
- ۲۶۷ ..... زن در جاوید نامه ۳-۳-۲-۴-۲
- ۲۷۱ ..... حضور خداوند در دو اثر ۳-۳-۲-۵-۵
- ۲۷۳ ..... عقل ۳-۳-۲-۶-۶

- ۲۷۴ ..... ۷-۲-۳-۳-۳ الگوی کهن
- ۲۷۹ ..... ۳-۳-۳-۳ بررسی ساختاری
- ۲۸۰ ..... ۱-۳-۳-۳ ریخت شناسی
- ۲۸۱ ..... ۱-۱-۳-۳-۳ خویشکاری
- ۳۲۲ ..... ۲-۳-۳-۳ فرایندهای دخیل در تولید متن روایی
- ۳۲۲ ..... ۱-۲-۳-۳-۳ متن و زمان
- ۳۲۳ ..... ۱-۱-۲-۳-۳-۳ ترتیب
- ۳۲۳ ..... ۱-۱-۱-۲-۳-۳-۳ پس نگاه
- ۳۲۵ ..... ۲-۱-۱-۲-۳-۳-۳ پیش نگاه (حرکت های تقدّم آمیز)
- ۳۲۵ ..... ۲-۱-۲-۳-۳-۳ دیرش
- ۳۲۷ ..... ۳-۱-۲-۳-۳-۳ بسامد
- ۳۳۱ ..... ۲-۲-۳-۳-۳ کانون سازی
- ۳۳۴ ..... ۳-۳-۳-۳ نقش های دخیل در فرایند روایت گری
- ۳۳۴ ..... ۱-۳-۲-۳-۳-۳ راوی
- ۳۳۶ ..... ۲-۳-۲-۳-۳-۳ نویسنده‌ی تلویحی
- ۳۳۸ ..... ۳-۳-۲-۳-۳-۳ روایت گیر
- ۳۳۹ ..... ۴-۳-۲-۳-۳-۳ خواننده‌ی تلویحی
- ۳۴۰ ..... ۴-۲-۳-۳-۳ شخصیت
- ۳۴۰ ..... ۱-۴-۲-۳-۳-۳ کنشگر
- ۳۴۳ ..... ۲-۴-۲-۳-۳-۳ ویژگی های شخصیت
- ۳۴۸ ..... ۴-۲-۳-۳-۳ بی رفت
- ۳۵۳ ..... ۵-۲-۳-۳-۳ زمینه
- ۳۵۳ ..... ۱-۵-۲-۳-۳-۳ زمینه‌ی داستانی رساله الغفران

- ۳۵۶ ..... ۲-۵-۲-۳-۳-۳-۳ زمین‌های داستانی جاویدنامه
- ۳۵۹ ..... ۶-۲-۳-۳-۳-۳ تعلیق و تحیر
- ۳۶۰ ..... ۱-۶-۲-۳-۳-۳-۳ تعلیق
- ۳۶۱ ..... ۲-۶-۲-۳-۳-۳-۳ تحیر
- ۳۶۳ ..... ۷-۲-۳-۳-۳-۳ بازنمایی کلام شخصیت‌ها
- ۳۶۷ ..... ۳-۳-۳-۳-۳ ساختار روایت
- ۳۶۷ ..... ۱-۳-۳-۳-۳-۳ چکیده
- ۳۶۹ ..... ۲-۳-۳-۳-۳-۳ کنش‌گره افکن
- ۳۷۲ ..... ۳-۳-۳-۳-۳-۳ ارزیابی
- ۳۷۷ ..... ۴-۳-۳-۳-۳-۳ جهت‌گیری
- ۳۸۱ ..... ۵-۳-۳-۳-۳-۳ پایانه
- ۳۸۳ ..... ۴-۳-۳-۳-۳-۳ بررسی دو اثر از نگاهی بیرون از متن
- ۳۸۳ ..... ۱-۴-۳-۳-۳-۳ انگیزش
- ۳۸۴ ..... ۲-۴-۳-۳-۳-۳ هدف خیالی
- ۳۸۵ ..... ۳-۴-۳-۳-۳-۳ طرح داستان
- ۳۸۵ ..... ۴-۴-۳-۳-۳-۳ عنصر غالب
- ۳۸۶ ..... ۵-۴-۳-۳-۳-۳ وحدت متن
- ۳۸۶ ..... ۶-۴-۳-۳-۳-۳ ترکیب‌های متناقض
- ۳۸۷ ..... ۷-۴-۳-۳-۳-۳ عوامل لذت‌آفرین
- ۳۸۸ ..... ۸-۴-۳-۳-۳-۳ اثر دو سویه
- ۳۸۹ ..... ۹-۴-۳-۳-۳-۳ مکتب هنری دو اثر
- ۳۸۹ ..... ۱۰-۴-۳-۳-۳-۳ بصیرت نسبت به تحولات اجتماعی
- ۳۹۱ ..... ۱۱-۴-۳-۳-۳-۳ مردمی بودن

۳۹۱ ..... ۱۲-۴-۳-۳ - ترقّی خواهی

۳۹۱ ..... ۱۳-۴-۳-۳ - مقاومت در برابر سلطه‌ی جامعه

۳۹۲ ..... ۱۴-۴-۳-۳ - مبارزه‌ی طبقاتی و سیاسی

۳۹۲ ..... ۱۵-۴-۳-۳ - آشنایی زدایی

۳۹۳ ..... ۱۶-۴-۳-۳ - تأثیرگذاری دو داستان

۳۹۵ ..... نتیجه‌گیری

۴۰۵ ..... فهرست منابع

۴۰۶ ..... الف) منابع و مراجع عربی

۴۱۰ ..... ب) منابع و مراجع فارسی

۴۱۶ ..... ج) مقالات عربی و فارسی

مقدمه

تحقیق حاضر بررسی تطبیقی رساله الغفران ابوالعلاء معری و جاوید نامه‌ی اقبال لاهوری می‌باشد. همه‌ی فیلسوفان و ادبا برای بیان افکار و نظرات خود از اسالیب و قالب‌های متعددی از قبیل شعر، داستان و ضرب‌المثل استفاده می‌کنند و سعی می‌نمایند بیشترین تأثیر رادر مخاطب به جا گذارند. از جمله‌ی این اسالیب نوشتن داستان در قالب سفرهای تخیلی می‌باشد.

از جمله ادبا و فیلسوفان پرآوازه‌ی مسلمان که در زمینه‌ی ذکر شده یدی طولاً و قدرتمند دارند ابوالعلاء معری (د: ۴۶۶هـ) با نگارش داستان «رساله الغفران» می‌باشد. استفاده از این اسلوب پس از معری رشد چشمگیری به خود گرفت و شاعران و ادیبان فراوانی از او پیروی کردند. از جمله‌ی این افراد اقبال لاهوری با شاهکار معروف جاویدنامه می‌باشد.

رساله الغفران سفری تخیلی به بهشت و دوزخ می‌باشد و مسافر به گفتگو با شاعران و ادبا جهت آگاهی از دلایل آمرزش آن‌ها و رفع ابهاماتی که در برخی آثارشان وجود داشته، می‌پردازد. جاویدنامه هم یک سفر تخیلی است که از کرات شروع می‌شود و پس از پشت سرگذشتن افلاک، ماورای آن‌ها و بهشت و حضور در محضر خداوند به پایان می‌رسد. این تحقیق دو داستان را از جنبه‌های مختلف سبکی، محتوایی، ساختاری و از نگاهی برون متنی مورد بررسی قرار می‌دهد.

انجام این پژوهش با مشکلات فراوانی روبرو بوده است. مشکل مهم‌تر بودن دو نویسنده از یک ادیب صرف و به عبارتی فیلسوف بودن آن‌ها می‌باشد و این صبغه‌ی فکری و فلسفی درک و فهم متون را نیازمند دقت و تلاش بیشتری می‌نماید. مشکل دیگر در رابطه با معری وجود افراد تنگ‌نظر و حسود معاصر وی می‌باشد که در قالب نظریاتی مسلم به دیگران انتقال یافته و سیره‌نویسان بزرگی چون یاقوت، قطفی، ذهبی و ابن کثیر نسبت‌هایی را به ایشان وارد ساخته‌اند. متهم ساختن وی به زندیق، مجوس، کافر، ملحد یا دهری که حتی توسط برخی افراد

معاصر هم بدون تحقیق کافی صورت می‌گیرد ذهن نگارنده‌ی این پژوهش را مشغول کرده و هنگام جمع‌آوری و تألیف مطالب دچار گمراهی می‌ساخت و از سرعت تألیف و نتیجه‌گیری می‌کاست. مشکل دیگر این فصل عدم دسترسی به منابع مهمی که توسط دانشمندان معاصر در تحلیل آثار و به ویژه رساله الغفران نگاشته شده، می‌باشد.

مشکل عمده در نگارش فصل دوم مربوط به بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اقبال لاهوری بود. از قرن ۱۶ میلادی استعمارگران اروپایی از قبیل هلند، پرتغال، انگلستان و فرانسه وارد هندوستان شده و به زور آزمایی و حکومت در این شبه قاره پرداختند.

همزمان با استعمارگران گورکانیان هم تا زمان انقراض کاملشان در سال ۱۸۵۷ و قرار گرفتن تاج پادشاهی شبه قاره بر سر نماینده‌ی تام‌الاختیار انگلستان حاکمان اصلی اما بدون قدرت هندوستان بودند. علاوه بر این‌ها حکومت مستقل مسلمانان در فلات دکن تا شهادت تیبوسلطان، حکومت راجه‌ها و مهاراجه‌های محلی هندو، رواج آیین‌های مختلف، شرایط بسیار متفاوت اجتماعی و فرهنگی و رواج همزمان سه زبان انگلیسی، فارسی و اردو در کنار زبان‌های بسیار متعدد در شناخت و ارائه‌ی یک معرفی اجمالی از اوضاع شبه قاره کار را دو چندان مشکل و وقت‌گیر نموده بود.

از دیگر مشکلات جهت انجام این تحقیق در بررسی تاریخ شبه قاره عدم اهمیت تاریخ-نگاران هندی از زمان باستان تا شروع ضعف حکومت گورکانیان به زمان رخدادها می‌باشد. آثاری هم که توسط دیگران و به ویژه مستشرقین در این سرزمین پهناور صورت گرفته، غالباً آمیخته با مطالبی دور از حقیقت و تلاشی جهت مخدوش کردن اسلام و مسلمانان در هندوستان می‌باشد. در ابتدای امر مراجعه به این منابع موجب تغییر مسیر تحقیق در بازتاب اوضاع در آثار شاعر می‌گشت و چه بسا به نتیجه‌گیری اشتباه منجر می‌شد.

اهداف پژوهش

۱- شناسایی چگونگی و میزان تأثیرپذیری اقبال لاهوری در خلق «جاوید نامه» از «رساله الغفران» ابوالعلاء معری.